

BIBLIOTEKARZ PODLASKI
1/2021 (L)
<https://doi.org/10.36770/bp.587>
ISSN 1640-7806 (print) ISSN 2544-8900 (online)
www.bibliotekarzpodlaski.pl

Vladimir Samsonov*

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska /

/ Jan Dlugosz University in Czestochowa

ORCID 0000-0002-6052-5453

Współczesne rosyjskie badania imagologiczne. Rekonesans

Review of contemporary Russian imagology studies. Reconnaissance

Abstract: The article reveals the main milestones of the Russian imagology in the form of literature and cultural studies of the last twenty-five years, and shows how comparative studies of the previous epoch influenced the modern imagology in the country. It presents a review of the main methodological issues, such as cultural iconography, thesaurus approach, discourse analysis and ideological aspects, and their significant importance for the academic achievements of Nina Mikhalskaya, Valery Trykov, Alexey Oshchepkov, Viktor Khorev and others. The category of image is shown as a rethought theoretical concept of Russian imagology in comparison with the same traditional concept well-known abroad.

Keywords: comparative studies, Russian imagology, cultural iconography, discourse analysis, ethnic stereotype, image.

* Vladimir Samsonov – mgr; doktorant literaturoznawstwa na Uniwersytecie Humanistyczno-Przyrodniczym im. Jana Długosza w Częstochowie; absolwent Moskiewskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego (2011); autor m.in. artykułu *Инфинитив и номинализованные предикаты в русском и польском языках* (2014).

Najnowsze zmagania rosyjskich literaturoznawców z imagologią można nazwać kontynuacją prac poprzedników, czyli badaczy, którzy zajmowali się szeroko rozumianą analizą kulturową. Według niektórych teorii grunt pod dyscyplinę przygotowali rosyjscy filolodzy i lingwiści, prężnie działający w II połowie XX wieku. Jak przekonuje Olga Polakowa: „problemy związane z mentalnością narodową, narodowym postrzeganiem świata, stosunkiem do »obcego« oraz odzwierciedleniem jego obrazu w kulturze i literaturze zajmowały takich naukowców, jak Jurij Łotman, Dmitrij Lichaczow, Władimir Toporow, Boris Uspieski czy Georgij Gaczew”¹. Inne spojrzenie na genezę dyscypliny każe sięgać do prac Aleksandra Wiesiełowskiego czy Jurija Tynianowa, dopatrując się w metodologicznych możliwościach współczesnej imagologii echa tradycji rosyjskich formalistów, którzy proponowali „szerokie i systemowe spojrzenie na literaturę i jej uwarunkowanie przez czynniki społeczno-kulturowe i historyczne”². W niniejszym kontekście warto też przywołać kontekst literaturoznawstwa porównawczego i prace Wiktora Żyrmunskiego, Michaiła Aleksiejewa czy radzieckiego orientalisty Niłołaja Konrada³.

U źródeł rosyjskiej imagologii stali nie tylko zwolennicy formalizmu, semiotyki czy studiów komparatystycznych, którzy, zdaniem Polakowej, „położyli solidny fundament”⁴, dając miejsce nie tylko i nie tyle rozważaniom teoretycznym czy wnioskowaniu logicznemu, ile poszukiwaniom duchowym, „związanym z problematyką samotożsamości narodowej”⁵. Ponadto na uwagę zasługuje koncepcja „dialogu kultur” Michaiła Bachtina, której ideą przewod-

¹ О. Полякова, *Истоки отечественной имагологии*, „Научно-методический электронный журнал «Концепт»...” 2016, nr 7, s. 2 (jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia są mego autorstwa – V. S.).

² В. Трыков, *Имагология и имагопоэтика*, „Знание. Понимание. Умение” 2015, nr 3, s. 126.

³ *Россия в литературе Запада: Коллективная монография*, отв. ред. В. П. Трыков, Москва, МПГУ, 2017, s. 6.

⁴ О. Полякова, *Истоки отечественной имагологии...*, s. 2.

⁵ Тамże.

nią stało się założenie, że „obca kultura tylko w oczach innej kultury ujawnia się najpełniej i najgłębiej”⁶.

W kontekście poszukiwań korzeni rosyjskiej imagologii na komentarz zasługuje również dorobek naukowy Nikołaja Bierdiajewa, szczególnie utwór zatytułowany *Los Rosji* (*Судьба России*), w którym dokonywany jest – jak byśmy dzisiaj powiedzieli – typowy zabieg imagologiczny, czyli spojrzenie na różne aspekty rosyjskiej tożsamości i życia duchowego Rosjan przez pryzmat ich relacji z innymi narodowościami czy obcą myślą filozoficzną. W poszukiwaniu rosyjskości Bierdiajew prowadzi dialog z koncepcjami Władimira Sołowjowa i Wasilija Rozanowa, szuka paraleli między kulturą rosyjską a zagraniczną, zestawiając ze sobą na przykład słowianofilstwo i germanizm, cywilizacje Wschodu i Zachodu, duszę azjatycką i europejską, duszę rosyjską i polską etc.⁷

Nie ulega wątpliwości, że imagologia rosyjska w formacie, jaki znamy dzisiaj, zaczęła się wykluwać w Rosji dopiero w latach 90. ubiegłego wieku. Było to związane z postideologicznym poszukiwaniem własnej tożsamości w kraju, który w mgnieniu oka przekształcił się z monumentalnego imperium w zdecydowanie mniejsze, choć ciągle największe na świecie państwo. Głównym zadaniem stało się wówczas nawiązanie nowych stosunków z dotychczasowymi sojusznikami, ale też z rywalami oraz z narodami uznawanymi dotąd za „swoje”, które uzyskały niepodległość i przekształciły się w osobny podmiot polityczny. Klęska dotychczasowych „postulatów ideologicznych”, takich jak na przykład „kształtowanie jedynej narodowości – narodu radzieckiego”, pozwoliła zrozumieć fakt, iż nie da się zatrzeć różnic etnicznych, i to nawet w przypadku tych narodów, które „od wieków mieszkają obok siebie”⁸. Imagologia okazała się więc nauką pozwalającą zbadać różnice tożsamościowe i wspomóc nawiązywanie kontaktów.

W tym samym czasie na całym świecie uruchomiły się procesy globalizacyjne, zaczęto poszukiwanie wspólnego języka, dążono do ujednolicenia spo-

⁶ Tamże.

⁷ Dwa fragmenty tej pracy zostały opublikowane po polsku. Zob. N. Bierdiajew, *O „wiecznie babskim” w duszy rosyjskiej* oraz *Dusza rosyjska i polska*, oba [w:] *Dusza polska i rosyjska (od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czesława Miłosza i Aleksandra Sołżenicyna)*, Warszawa 2004, s. 139–150.

⁸ *Россия в литературе Запада: Коллективная монография...*, s. 7.

sobu komunikacji, co skutkowało różnego rodzaju konfliktami w sferze stosunków międzynarodowych. Lata 90. XX wieku można uznać za szczególnie trudne dla Rosji nie tylko jako gracza na arenie międzynarodowej, ale także z punktu widzenia gospodarki, której słabość ujawniła się w cieniu kryzysów finansowych, uwypuklając słabe strony rosyjskiego społeczeństwa. Wszystkie te okoliczności sprawiły, że w dziedzinie nauk humanistycznych szczególnym zainteresowaniem zaczęły się w Rosji cieszyć zagadnienia związane z określeniem samoświadomości oraz wskazaniem drogi rozwoju kraju. Wspólny cel, jakim było zbadanie kulturowego kształtu państwa, połączył naukowców z różnych dziedzin wiedzy humanistycznej i społecznej (socjologów, politologów, etnografów, historyków itd.). Stąd wypływa szczególne zainteresowanie imagologią.

Jedną z ważniejszych prac w przypadku interesującego nas tematu jest opublikowana w 1995 roku monografia Niny Michalskiej *Wizerunek Rosji w angielskiej literaturze pięknej IX–XIX w. (Образ России в английской художественной литературе IX–XIX вв.)*⁹, która doczekała się kilku edycji, a w roku 2012 została poszerzona i wydana jako *Rosja i Anglia: problemy imagologii (Россия и Англия: проблемы имагологии)*¹⁰. Michalska wcześniej koncentrowała swoje badania naukowe wokół literatury oraz kultury Anglii, zaś od połowy lat 90. XX wieku zajęła się analizą wizerunku Rosji w krajach Zachodu. Mimo że prace Michalskiej poświęcone są imagologii stosowanej i skupiają się wokół analizy konkretnych zjawisk, nie zabrakło w nich ogólnych rozważań, które określiły ścieżki prowadzenia badań imagologicznych dla naukowców rosyjskich i pozwoliły rozwijać aparat metodologiczny. Jak przyznają twórcy monografii *Rosja w literaturze Zachodu*, „Michalskiej udało się zarówno opisać proces »narastania« obrazu, jak i wyodrębnić w nim poszczególne dominanty, które często przekształcały się w stereotypy”¹⁰ (chodzi o stereotypy w literaturze angielskiej). Uważa się, że Michalska była jednym z pierwszych badaczy w Rosji, którzy dokonali takiej analizy z pozycji wykluwającej się wówczas imagologii, a nie literaturoznawstwa porównawczego.

⁹ Н. Михальская, *Образ России в английской художественной литературе IX–XIX вв.*, Москва, МПГУ, 1995.

¹⁰ Таż, *Россия и Англия: проблемы имагологии*, Москва–Самара, Порто-принт, 2012.

¹¹ *Россия в литературе Запада: Коллективная монография...*, s. 9.

Monografia okazuje się wyjątkowa z jeszcze jednego punktu widzenia: nie skupia się jedynie na stereotypach.

Od pierwszego wydania książki Michalskiej musiało minąć kilkanaście lat, zanim ukazała się praca w całości poświęcona rozważaniom teoretycznym i która pomogła ostatecznie dookreślić ramy imagologii jako nurtu badań literackich. Chodzi o wydrukowaną w 2013 roku rozprawę Olega i Olgi Polakowów, zatytułowaną *Imagologia: podstawy teoretyczno-metodologiczne* (*Имагология: теоретико-методологические основы*)¹². Autorka recenzji tej pracy podkreśla, że ta monografia „sprzyja umocnieniu statusu literaturoznawstwa we współczesnym społeczeństwie na tle zaostających się problemów międzynarodowych i międzykonfesyjnych, które to problemy potrzebują pilnych rozwiązań”¹³. W pracy przedstawiono całokształt dorobku współczesnej imagologii zarówno zagranicznej, jak i rosyjskiej, ze szczególnym naciskiem na jej osiągnięcia naukowo-teoretyczne oraz stosowane. Warto podkreślić, że po raz pierwszy w rosyjskim literaturoznawstwie cała monografia została poświęcona przeglądowi kilku szkół imagologicznych: francuskiej, niemieckiej i holenderskiej, a także przedstawia koncepcję ikonografii kulturowej z uwzględnieniem jej antropologicznej metodologii w ramach narracji narodowej (*национальный нарратив*). Szczególne miejsce w tej pracy zajmuje analiza systemu imagotypicznego (*имаготипическая система*) oraz jego wpływ na podstawowe zasady retoryki stosowanej do reprezentacji wizerunków narodowych nie tylko z punktu widzenia literaturoznawstwa, ale też socjologii, psychologii społecznej oraz teorii komunikacji, z których, zdaniem autorów, zostały zaczerpnięte inspiracje do badań imagologicznych w Rosji. Nie zabrakło też przeglądu aparatu terminologicznego, w którym ukazano drogę ukształtowania się takich pojęć i kategorii, jak obraz imagologiczny (*имагологический образ*) oraz stereotyp.

Teoretyczne rozważania rosyjskiej imagologii nie wnoszą nowatorskiego podejścia do tych pojęć, skupiając się na rozpowszechnieniu i popularyzacji poglądów badaczy zagranicznych. Na przykład Wiktor Choriew, Walerij Ziemskow i Oleg Polakow przyznają, że najtrafniej cechy stereotypu opisał

¹² О. Поляков, О. Полякова, *Имагология: теоретико-методологические основы*, Киров, ООО „Радуга-ПРЕСС”, 2013.

¹³ И. Бурова, Рец.: Поляков О.Ю., Полякова О.А. *Имагология: теоретико-методологические основы*. Киров: ООО „Радуга-ПРЕСС”, 2013. 162 с., „Вестник СПбГУ. Язык и литература” 2017, Т. 14, Вып. 4, s. 687.

polski filozof Adam Schaff, który zwracał uwagę na społeczny aspekt genezy tej kategorii i jej emocjonalne tło, na jej długotrwałość i odporność na zmianę, na tendencję do udawania całkowitej prawdy, mimo tego, że może totalnie zaprzeczać faktom¹⁴. Rosyjscy naukowcy przysposabiają tę rozległą definicję stereotypu. W kontekście pojęcia obrazu Oleg Polakow podkreśla, że „Leerssen operuje pojęciem **metaobraz**, który obejmuje wyobrażenie narodu o tym, jak jest postrzegany przez innych”¹⁵. Tym niemniej w rosyjskiej terminologii utrwaliło się właśnie pojęcie **obrazu**, a naukowcy odróżniają jego imagologiczną definicję od *stricte* literaturoznawczej, idąc w ślady Daniela-Henriego Pageaux, gdyż imagologiczny „obraz to wynik wzajemnego **oddziaływania** między kulturą obserwowaną a obserwującą”¹⁶.

Warty wspomnienia okazuje się fakt, że rosyjska imagologia nie jest hermetyczna, bardzo widoczna staje się w niej fascynacja metodologią zagraniczną. Jest to bardzo istotne, gdyż zarówno rozważania teoretyczne, jak też „zbada-
nie wizerunków narodowych zawsze ma komparatystyczne ukierunkowanie, ponieważ modele charakteryzacji narodowej stają się najbardziej oczywiste w kontekście wielonarodowym”¹⁷. Mówiąc o zmianach w organizacji przestrzeni kulturowej, Oleg Polakow aktualizuje znaczenie wielosystemowych modeli kultury oraz komunikacji, sięgając po sposoby reprezentacji wizerunków narodowych w koncepcji czołowego holenderskiego badacza kultury Joepa Leerssena. Ten ostatni podkreślał, że „reprezentacje typów narodowych (zwane etnotypami) nie dają się zmierzyć empirycznie jako obiektywnie istniejące *signifié*. Są raczej przedmiotami dyskursywnymi”¹⁸. Wtórując

¹⁴ Zob. В. Хорев, *Польша и поляки глазами русских литераторов: Имагологические очерки*, Москва, Индрик, 2005, s. 89; В. Земсков, *Образ России “на переломе” времен (Теоретический аспект: рецензия и репрезентация “другой” культуры)*, „Новые российские гуманитарные исследования” 2006, Т. 1, Литературоведение, url: <http://www.nrgumis.ru/articles/81/>; О. Поляков, *Становление и развитие категориального аппарата имагологии*, „Вестник Вятского государственного университета” 2014, nr 9, s. 127.

¹⁵ Олег Поляков, *Становление и развитие категориального аппарата имагологии*, „Вестник Вятского государственного университета”, 2014, nr 9, s. 130.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ О. Поляков, *Й. Леерссен о репрезентации национальных образов в системе культуры*, „Знание. Понимание. Умение” 2015, nr 3, s. 167.

¹⁸ J. Leerssen, *Imagologia: o zastosowaniu etniczności do nadawania światu sensu*, przeł. E. Kledzik, „Porównania” 2017, nr 2(21), s. 12.

Leerssenowi, Polakow zauważa, że to „literatura tworzy tożsamości, a nie odwrotnie”¹⁹.

Z kolei Aleksiej Oszczepkow odwołuje się do francuskich prekursorów imagologii, takich jak Jean-Marie Carré czy Marius-François Guyard, podkreślając, że „imagologia bada struktury imagotypiczne, czyli modele myślowe (*ментальные модели*), które tworzą podstawę do samoidentyfikacji i tożsamości narodowej oraz wpływają na ich obiektywizację w literaturze”²⁰, czyli przede wszystkim skupia się na piśmiennictwie, a nie na świadomości społecznej. Oszczepkow nawiązuje do ikonografii kulturowej (*культурная иконография, imagerie culturelle*), jednego z kierunków współczesnej imagologii, którego pomysłodawcą jest Pageaux. Jej cel to zbadanie skomplikowanego mechanizmu kształtowania się wizerunku „obcego” pod wpływem różnego rodzaju czynników politycznych, historycznych czy społeczno-kulturowych, gdyż właśnie one „wyodrębniają dla pisarzy kryteria wyboru materiału i zasady tworzenia wizerunku obcego”²¹.

Na temat ikonografii kulturowej Oszczepkow napisał monografię *Obraz Rosji we francuskich dziennikach podróży XIX wieku (Образ России во французских путевых записках XIX века)*²² i obronił habilitację zatytułowaną *Образ России в прозе французской XIX wieku (Образ России во французской прозе XIX века)*²³, gdzie zrekonstruował wizerunek Rosji na podstawie wybranych utworów francuskich wskazanego okresu. Swoje wnioski uzasadnił nie tylko sprawami wewnętrznymi kraju czy osobistym doświadczeniem poszczególnych twórców (wielu francuskich pisarzy podróżowało do Rosji), ale też zmianami politycznymi, religijnymi, gospodarczymi, jakie zachodziły w całej Europie XIX wieku.

¹⁹ О. Поляков, *Й. Леерссен о репрезентации национальных образов в системе культуры...*, s. 167.

²⁰ А. Ощепков, *Имагология, „Знание. Понимание. Умение”* 2010, nr 1, s. 252.

²¹ Там же, s. 253.

²² А. Ощепков, *Образ России во французских путевых записках XIX века*, Москва, Флинта, 2015.

²³ Zob. А. Ощепков, *Образ России во французской прозе XIX века: автореферат дис. на соискание ученой степени доктора филологических наук : 10.01.03, [Место защиты: Моск. пед. гос. ун-т]*, Москва 2011.

Ważnym zadaniem rosyjskich badaczy stało się określenie, w jakim stopniu imagologia jest uzależniona (czy uwarunkowana) od komparatystyki literackiej. Zdaniem Walerija Trykowa, komparatystyka i poetyka historyczna analizowały obraz przede wszystkim jako „twór świadomości poetyckiej”²⁴, uwzględniając jego artystyczną i estetyczną niepowtarzalność i wieloaspektowość. Innymi słowy, literaturoznawstwo porównawcze nie wychodzi poza ramy obranej metodologii, badając wizerunki obcych narodów jako konstrukt utrwalony w utworze literackim, używając do analizy narzędzi *stricte* filologicznych, skupiając się na strukturze wizerunku, jego sensie i przekazie poetyckim, tworząc typologię obrazów i opracowując techniki tworzenia modeli i wzorców. Z kolei imagologia ma szersze zastosowanie w badaniach humanistycznych i społecznych. Po pierwsze, interesuje ją to, w jaki sposób wyobrażenia o innych narodach trafiają do świadomości społecznej i przekształcają się w uprzedzenia i stereotypy (jako źródła bierze się pod uwagę nie tylko literaturę piękną, ale też media, publicystykę, inne rodzaje sztuki). Po drugie, w odróżnieniu od komparatystyki paradygmat imagologiczny nie odbiera utworu literackiego jako fenomenu estetycznego, dzieło sztuki staje się tutaj wyłącznie źródłem kształtowania obrazu, który to obraz jest następnie transmitowany przez różne kanały. W tym miejscu Trykow prawdopodobnie polemizuje z rosyjskim polonistą Wiktorem Choriewem, który rzeczywiście w kwestii utrwalania różnego rodzaju form świadomości społecznej decydującą rolę przyznaje literaturze. Trykow podkreśla, że literatura nie posiada takich kompetencji już od drugiej połowy XX wieku, czyli od momentu największego „rozkwitu kina, a później telewizji oraz innych środków masowego przekazu, które wzięły na siebie niektóre komunikacyjne funkcje literatury, opierając się ostatecznie o jej słowo”²⁵. Ta „źródłowa” wieloaspektowość przypisywana imagologii jawi się jako skutek zwrotu kulturowego mającego miejsce w zachodniej nauce humanistycznej, dzięki któremu literaturoznawstwo staje się dodatkiem do kulturologii i łączy się z innymi naukami o kulturze w poszukiwaniu ideologicznej funkcji obrazów artystycznych.

²⁴ В. Трыков, *Имагология и имагопоэтика...*, s. 122.

²⁵ В. Хорев, *Польша и поляки глазами русских литераторов: Имагологические очерки*, Москва, Индрик, 2005, s. 7.

Wśród rosyjskich naukowców wiele pytań wywołuje ideologiczne i – szerzej – polityczne tło badań imagologicznych. Walerij Trykow w artykule *Imagologia i imagopoetyka (Имагология и имажопоэтика)* zadaje retoryczne poniekąd pytanie, czy imagologia nie jest pseudonauką, odmianą ideologii, mającą na celu zapewnienie przebiegu procesów globalizacyjnych, skoro „politycznych celów imagologii nie ukrywał jej założyciel, H. Dyserinck”²⁶. Ta wątpliwość pozostaje w zawieszeniu, ponieważ sam Trykow odpowiada tutaj pytaniem: czy nie byłoby rozsądniej pozostać w kręgu rosyjskiego formalizmu z jego dobrze opracowaną metodą uwarunkowania literatury czynnikami kulturowymi? Ryzykując zbytnie uproszczenie, Trykow wysuwa porównanie imagologii do wulgarnego socjologizmu, który rozpatrywał literaturę jako narzędzie walki klasowej, gdy imagologia widzi w niej środek inżynierii społeczno-kulturowej z jej głównym zadaniem w postaci osłabienia identyfikacji narodowej i ukształtowania jako arbitralnej tożsamości europejskiej.

Wydaje się, że rzeczywiście w zagranicznych badaniach imagologicznych przez ostatnie lata dominował kontekst polityczno-ideologiczny, niepozbawiony tak zwanego dyskursu cywilizatorskiego w spojrzeniu na Rosję jako na kraj zaściankowy i znacznie mniej rozwinięty niż na przykład postępową Wielką Brytanię. Autorzy *Rosji w literaturze Zachodu* zwracają uwagę na ukryty w takim spojrzeniu ładunek ideologiczny. Czym jeszcze – zadaje pytanie Choriew – można wytłumaczyć tak duży rozdźwięk, jaki pojawia się w podejściu do analiz imagologicznych w Polsce, zestawiając ze sobą ugrupowania sympatyzujące z Rosją i wspierające rozwój polsko-rosyjskiej współpracy oraz ugrupowania chętnie podkreślające antagonizmy w kontaktach literackich?²⁷

Trzeba zaznaczyć, że prace naukowe Choriewa jako uczonego, który zajmował się polsko-rosyjskimi kontaktami literackimi, w pewnym sensie wychodzą poza ramy podstawowych tendencji ogólnej imagologii rosyjskiej i wnoszą do niej dodatkowe aspekty. Można to wytłumaczyć specyfiką obiektu badań, a mianowicie bliskością kultur słowiańskich, która tylko na pierwszy rzut oka wydaje się czynnikiem upraszczającym badania czy umożliwiającym

²⁶ В. Трыков, *Имагология и имажопоэтика...*, s. 126.

²⁷ В. Хорев, *Имагология и изучение русско-польских литературных связей*, [w:] *Поляки и русские в глазах друг друга*, отв. ред. В. А. Хорев, Москва, Индрик, 2000, s. 25.

konstruktywny dialog. To właśnie pozorna bliskość uwarunkowała tok polsko-rosyjskich badań imagologicznych, których popularyzatorem był w Rosji Choriew²⁸. Swietłana Musijenko wyodrębnia kilka aspektów, które ten uczony uważał za punkty wyjściowe i które przełożyły się na wypracowanie dodatkowych mechanizmów metodologicznych. Owszem, naturalnym wydaje się to, że „skomplikowany rys historyczny ich [Polski i Rosji – V. S.] bilateralnych, często ekspansywnych militarnie stosunków”²⁹ ma wpływ na wizerunek narodu w obu kulturach – w długiej historii państwa rosyjskiego Polska nie była jedynym przeciwnikiem. Specyficzną optyką badawczą staje się język, ponieważ „to w nim zawarte są – odnawiane do dziś – zniewagi”³⁰, a ważną rolę odgrywa opozycja między językiem ojczystym a językiem pokrewnym, lecz obcym, odbieranym jako „psucie języka ojczystego”³¹, co, zdaniem Musijenko, staje się dodatkowym bodźcem dla rozważań także ideologicznych. Zatem „przewartościowanie zjawisk kulturalno-historycznych wydaje się zadaniem arcytrudnym tak dla Polaków, jak i dla Rosjan”³².

Temat polityczny podejmuje również Walerij Ziemskow w programowym dla rosyjskiej imagologii artykule *Wizerunek Rosji na przełomie czasów (Образ России „на переломе” времен)*, opublikowanym na stronie internetowej czasopisma naukowego „Nowyje rossijskije humanitarnyje issledowanija” („Новые российские гуманитарные исследования”)³³. Do czynników, które mają wpływ na ukształtowanie imagologicznego obrazu świata Ziemskow zalicza niemal wszystko, co poddaje się jakiegokolwiek analizie naukowej i może być w jakiś sposób strukturyzowane z punktu widzenia bytu, jestestwa czy historii. Są to aspekty klimatyczne, geograficzne, kulturowe, cywilizacyjne, a wśród nich

²⁸ Prace Choriewa stały się punktem wyjścia dla redaktorów tomu: *Problemy imagologii*, red. J. Ławski, Ł. Zabielski, S. Musijenko „Bibliotekarz Podlaski” 2017, nr 3 (XXXVI). Por. tamże: J. Ławski, Ł. Zabielski, S. Musijenko, *Inspiracje Choriewowskiej imagologii*, s. 9–10.

²⁹ S. Musijenko, *Wiktora Aleksandrowicza Choriewa koncepcja imagologii*, „Bibliotekarz Podlaski” 2017, nr 3, s. 12.

³⁰ Tamże, s. 22.

³¹ Tamże.

³² Tamże, s. 39.

³³ В. Земсков, *Образ России “на переломе” времен (Теоретический аспект: рецепция и репрезентация “другой” культуры)*, „Новые российские гуманитарные исследования” 2006, Т. 1, „Литературоведение”, url: <http://www.nrgumis.ru/articles/81/>

takie tematy, jak poziom rozwoju gospodarki kraju, kultura bytu, tradycje oraz „rola i miejsce kraju w globalnej historii, przy czym percepcja tego czy innego kraju może się zmieniać w zależności od zwiększenia czy zmniejszenia jego roli podczas zmiany światowych konfiguracji politycznych”. Okazuje się bowiem, że optyką, przez którą jeden naród postrzega inny, jest niezmienny system wartości i norm, ciągle odwołujących się do tradycji i tworzących swoiste „konstanty mentalności narodowo-etnicznej”. Taka percepcja pozwala na „recenzowanie” i „cenzurowanie” obcej kultury, czyli wyodrębnienie tylko cech charakterystycznych, które odpowiadają dominującemu porządkowi dziennemu.

Na pytanie, kto występuje w roli organu tworzącego mniemania, poglądy czy nawet sądy, Ziemiowski odpowiada zaskakująco dokładnie. Oczywiście, wspomina on o kulturze w różnych jej przejawach, oddając palmę pierwszeństwa literaturze i mediom, czyli gatunkom operującym słowem jako najbardziej uniwersalnym środkiem wyrazu, ale też wymienia państwo, propagandę polityczną oraz Kościół wśród tych równie zaangażowanych w kształtowanie stereotypu. Według tego badacza dynamika historyczna jest najważniejszym czynnikiem usprawniającym wyodrębnianie trwałych, tradycyjnych obrazów i mniemań o narodzie (innym czy własnym), a katalizatorem tych uprzedzeń jest zwykle jakiś przełomowy okres w historii państwa. Cały ten proces funkcjonowania stereotypów od momentu ich „reaktywacji”, wyciągnięcia z niepamięci aż do pojawienia się w konkretnym poetyckim znaczeniu w literaturze i sztuce Ziemiowski nazywa „łańcuchem hermeneutycznym”.

„Stare nigdy nie znika, pisze Ziemiowski, zawsze może się wyłonić z głębin historii w okolicznościach, które aktualizują pamięć odbiorcy o obcym oraz o tym, co dotyczy jego zarówno pozytywnych, jak i negatywnych stron”. Dalej badacz dodaje: „[...] wydarzenia aktywizują kulturową nieświadomość i wyodrębniają z mgławicy pamięci gotowe formuły, a mianowicie stereotypy, obrazy, *imidże*”³⁴. Niewątpliwie chodzi tu tylko o te wydarzenia, które mają jakiegokolwiek znaczenie na arenie międzynarodowej.

Warto zwrócić uwagę na to, że w aparacie terminologicznym rosyjskiej imagologii pojawia się pojęcie *imidż*³⁵ (*имидж*). Próba jednoznacznego

³⁴ В. Земсков, *Образ России “на переломе” времен...*

³⁵ Transkrypcja angielskiego słowa *image*, zamiast jego tłumaczenia z rosyjskiego, jest tu uzasadniona potrzebą odróżnienia tego pojęcia od słów typu *obraz* czy *wizerunek*, przetłumaczonych

zdefiniowania tego słowa nie została jednak podjęta. Niemal każdy z wspomnianych autorów używa go na swój własny sposób. Tak więc Trykow mówi o tym, że imagologia zajmuje się badaniem „obrazu Obcego (czyli *imidżem* w terminologii imagologicznej)”³⁶, stawiając znak równości pomiędzy tymi pojęciami. Z kolei Oszczepkow, pisząc o celach kulturowej ikonografii, używa szyku synonimicznego, postulując, by „zbadać skomplikowany mechanizm kształtowania *imidży*, obrazów obcego...”³⁷. Należy pamiętać, że artykuł Walerija Ziemskowa powstał kilka lat przed wymienionymi pracami Trykova oraz Oszczepkova, i właśnie w nim badacz zauważa dziwną przypadłość używania pojęcia *imidż* w znaczeniu „stereotyp” czy „obraz”, zdecydowanie podważając zasadność stosowania tej kategorii, gdyż tworzy ona odrębne narzędzie imagologiczne, które, zdaniem Ziemskowa, łączy z wspomnianą wyżej funkcją ideologiczną, zachowując za *imidżem* znaczenie stereotypu polityczno-propagandowego, opracowanego specjalnie na potrzeby walki geopolitycznej.

Do tego, ażeby dokładnie określić znaczenie użytkowe pojęcia *imidż*, Ziemskow sięga po pojęcia z branży PR i jej zróżnicowane chwytły oraz narzędzia, które stają się coraz bardziej efektywne wraz z rozwojem technologii wirtualnych, Internetu czy innych mediów. W jego opinii *imidż* nabiera szczególnego znaczenia i mocy perswazyjnej na przełomie wieków XX i XXI, a więc w obliczu zmian dotyczących podziału strefy wpływów czy walki o lojalność, „kiedy *imidżmiejkerzy*”³⁸ (*имиджмейкеры*, od ang. *imagemaker* – V.S.), technologzy polityczni (*полит-технологи*) czy osoby organizujące *piar*-akcje³⁹ (*пиар-акции*, od ang. PR – V. S.) zajmują kluczowe miejsca na arenie

zarówno z rosyjskiego (*образ*), jak i z angielskiego (*image*). Terminy te są zbieżne i semantycznie pokrewne, jednak mają one pewne różnice kategorialne, które zostaną uwypuklone i zaktualizowane w dalszej części artykułu.

³⁶ В. Трыков, *Имагология и имагопоэтика...*, s. 121.

³⁷ А. Ощепков, *Имагология...*, s. 253.

³⁸ Twórcy *imidżów*. Bezpośrednia transkrypcja tego słowa z języka rosyjskiego jest tu uzasadniona, ponieważ język rosyjski ma ugruntowaną tradycję posługiwania się tym pojęciem, które jest notowane w słownikach. Zob. Т. В. Егорова, *Словарь иностранных слов современного русского языка*, Москва, Аделант, 2014, s. 241.

³⁹ Działania PR. Tak, jak w przypadku leksemów *imidż* i *imidżmiejker*, leksem *piar* jest powszechnie używany we współczesnym języku rosyjskim. Zob. Т. В. Егорова, *Словарь иностранных слов современного русского языка*, s. 505.

międzynarodowej”⁴⁰. Jednocześnie Ziemschow stwierdza, że po krachu ideologii światowych nadszedł czas na argumentację cywilizacyjno-gospodarczej supremacji. Jak się zdaje, współczesne kształtowanie świadomości masowej też można nazwać czymś w rodzaju ideologii, tym bardziej, że „każdy uniwersalistyczny paradygmat tak naprawdę ukrywa jeden z rodzajów centryzmu, tak, jak to obecnie dzieje się z zachodnią globalizacją”⁴¹, której inspiracją stał się *Pax Americana*.

Wzorem każdego paradygmatu naukowego imagologia łączy w sobie kilka różnych podejść metodologicznych i uznaje pewne cele za bardziej istotne niż pozostałe. Na przykład Choriew twierdzi, że głównym zadaniem imagologii jest „ujawnienie prawdziwych i błędnych wyobrażeń o życiu innych narodów”⁴², ponieważ falsyfikacja obrazów czy jej brak mają ważne znaczenie z punktu widzenia wpływu na społeczeństwo. Możliwe, iż cel tego typu zasadza się na dążeniu do jak największej obiektywizacji badań imagologicznych, jednak autorzy różnych opracowań mają albo skrajnie sympatyzujące, albo skrajnie nieprzychylne uwagi dotyczące polsko-rosyjskich kontaktów literackich.

Wydaje się, że ten aspekt zupełnie nie interesuje Walerija Trykowa, który za najważniejszy postulat imagologii uważa niereferencyjność obrazu obcego, w odróżnieniu od poetyki historycznej interesującej się ewolucją świadomości artystycznej (według Wiesiełowskiego). Akcent badawczy zostaje przeniesiony na analizę mechanizmów transmisji obrazów do świadomości społecznej oraz na środki i konstruujące je dyskursy: teksty literackie czy obrazy nawiązują do innych tekstów czy obrazów, odrywają się od rzeczywistości społeczno-kulturowej i w żaden sposób jej nie warunkują. Takie nietuzinkowe podejście do imagologii Trykow nazywa analizą dyskursywną (*дискурс-анализ*), która jest „reakcją na autorytaryzm i monologizm paradygmatów funkcjonalistycznych (heglizm, psychoanaliza, marksizm, strukturalizm etc.)”⁴³. Zdaniem Trykowa, te paradygmaty poniosły porażkę właśnie dlatego, że przewidywały istnienie

⁴⁰ В. Земсков, *Образ России “на переломе” времен...*

⁴¹ Tamże.

⁴² В. Хорев, *Имагология и изучение русско-польских литературных связей...*, s. 22.

⁴³ В. Трыков, *Имагология и имагопоэтика...*, s. 124.

obiektywnych i niezależnych czynników, dzięki którym dałoby się wytłumażyć zarówno działania jednostki, jak i kierunek rozwoju historii.

Nowatorskim osiągnięciem współczesnej imagologii rosyjskiej jest podejście tezaursowe (*тезаурусный подход*), opracowane przez Władimira Łukowa w kilku artykułach⁴⁴. W centrum tego podejścia znajduje się „człowiek i grupy społeczne, z którymi się on utożsamia i które reprezentuje, które są zdolne do celowego przekształcenia siebie i tego świata, który realnie czy wirtualnie ich otacza”⁴⁵. Nie bierze się tutaj pod uwagę binarności celu głównego i drugorzędnego, wspólnego i poszczególnego, jak to jest przyjęte w nauce, bowiem chodzi tutaj o odniesienia wiedzy do trzech bloków reprezentowanych przez przymiotniki: „swoje”, „obce” i „cudze”, między którymi istnieją powiązania, w związku z czym stereotypy, uprzedzenia i wizerunki w paradygmacie imagologicznym mogą być ruchome i zmieniać bloki, do których można je odnieść. Na przykład sądy o innych narodach można odnieść do „swoich”, czyli mniemań zrozumiałych, jasnych, wręcz przyjemnych, i do „obcych”, czyli dalekich i niezrozumiałych, ale na mocy doświadczenia życiowego potrafiących zmienić swój status. Szczególnie ciekawe jest pojęcie „cudzego”, czyli takiego, które jest nie do przyjęcia, zablokowane oraz pozbawione jakichkolwiek zrozumiałych dla grupy narodowej wartości. Łukow przyznaje, że czasem „cudze” może się stać „swoim”, aczkolwiek jest to zawsze wynik „katastrofy wartości”, która zachodzi w wyniku totalnej zmiany tych wartości i całościowego obrazu świata, tworzącego jądro tezaursowe. Do takich wydarzeń można zaliczyć wojny, rewolucje czy zmiany kraju zamieszkania, innymi słowy: zmiany natury ideologicznej, co znowu pozwala nam wrócić do aspektu politycznego w badaniach imagologicznych.

Nie jest to zapewne wyczerpujący przegląd głównych nurtów rosyjskiej imagologii, jednak szkic niniejszy pozwala zrozumieć zagadnienia, które nurtują rosyjskich badaczy kultury, a zatem może pomóc w nawiązaniu bliższego kontaktu i dialogu w szerszym, międzynarodowym środowisku naukowym.

⁴⁴ Zob. В. Луков, *Тезаурусный подход*, „Знание. Понимание. Умение” 2018 nr 3, ss. 247-252; В. Луков, *Имагология: тезаурусные расширения*, [w:] *Имагологические аспекты русской и зарубежной литератур: Межвуз. сб. науч. тр.*, отв. ред. О. Ю. Поляков, 2012, Киров, Радуга-Пресс, ss. 15-32.

⁴⁵ В. Луков, *Тезаурусный подход*, „Знание. Понимание. Умение” 2018, nr 3, s. 247.

Przedstawiony przegląd dowodzi, że w aspekcie teoretyczno-metodologicznym rosyjska imagologia czerpie inspiracje z zagranicznych źródeł, analizując, zapożyczając i stosując do własnych badań narzędzia opracowane wcześniej w szkołach imagologicznych – francuskiej i holenderskiej – czy sięgając po określenia stereotypu zaproponowane przez polskiego filozofa Adama Schaffa.

Mimo to, rosyjskim *novum* w imagologicznym aparacie pojęciowym jest kategoria *imidżu* opartego na politycznym spojrzeniu na budowanie wizerunku i związanego z nim PR. Same leksemy *imidż* i *piar* zostały zapożyczone z języka angielskiego, ale ich znaczenia poszerzyły się do tego stopnia, że, jak zauważa rosyjski lingwista Maksim Krongauz w książce *Język rosyjski na skraju załamania nerwowego* (*Русский язык на грани нервного срыва*), „sens, a nawet używanie słowa tak mocno różnią się od prototypu angielskiego, że nie poznają go nawet Anglicy i Amerykanie”⁴⁶. Z tego wynika i to, że w rosyjskiej imagologii pojęcie *imidżu* jest używane zarówno jako synonim obrazu i wizerunku, jak też w postaci osobnej kategorii.

Podsumowując, trzeba zaznaczyć, że rosyjska imagologia wyróżnia się przede wszystkim tym, że katalizatorem jej powstania i aktywnego rozwoju był nie tylko kryzys poprzedzającej ją metody literaturoznawczej (komparatystyki), ale przede wszystkim rosyjski wstrząs polityczno-gospodarczy lat 90. XX wieku, kiedy po rozpadzie Związku Radzieckiego społeczność humanistów postanowiła przyjrzeć się uważnie nie tylko samym uprzedzeniom i krążącym w świecie stereotypom na temat Rosji, lecz zbadać mechanizmy, które je uwarunkowały, uwzględniając przy tym cały szereg czynników kulturowych (nie tylko literackich).

Na płaszczyźnie metodologicznej rosyjskiej imagologii wyróżniają się inspiracje badaniami kulturowymi poprzedniej epoki: studiów komparatystycznych, semiotyki i formalizmu rosyjskiego. Innymi słowy, rosyjscy imagolodzy weszli do światowych studiów imagologicznych z własną propozycją badawczą opartą na dorobku poprzedników. Zanim się pojawił i ukształtował nurt imagologiczny w Rosji, badania w podobnym kierunku prowadzili tacy naukowcy, jak Nikołaj Bierdiajew, Michaił Bachtin, Jurij Łotman, Dmitrij Lichaczow, Aleksandr Wie-

⁴⁶ М. Кронгауз, *Русский язык на грани нервного срыва*, Москва, АСТ: CORPUS, 2017, s. 96.

siełowski, Jurij Tynianow, których nie możemy nazwać imagologami we współczesnym rozumieniu, jednak to właśnie ich warsztat trzeba uznać za główny bodziec do prowadzenia nowoczesnych badań imagologicznych.

Bibliografia

- Bierdiajew N., *Dusza rosyjska i polska*, [w:] *Dusza polska i rosyjska (od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czesława Miłosza i Aleksandra Sołżenicyna)*, PISM, Warszawa 2004.
- Bierdiajew N., *O „wiecznie babskim” w duszy rosyjskiej*, [w:] *Dusza polska i rosyjska (od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czesława Miłosza i Aleksandra Sołżenicyna)*, PISM, Warszawa 2004.
- Burowa I., *Riec.: Polakow O.Ju., Polakowa O.A., Imagołogija: tieorietiko- mietodołogiczeskije osnovy*. Kirow: OOO «Raduga-PRIESS», 2013. 162 s., „Wiestnik SPBGU. Jazyk i literatura” 2017, T. 14, Wyp. 4, ss. 687-690.
- Choriew W., *Imagołogija i izuczenije russko-polskich litieraturnych swiaziej*, [w:] *Polaki i russkije w gładach drug druga*, otw. ried. W.A. Choriew, Moskwa, Indrik, 2000, s. 22-32.
- Choriew W., *Polsza i polaki gładami russkich litieratorow: Imagołogiczeskije oczerki*, Moskwa, Indrik, 2005.
- Jegorowa T. W., *Słowar’ inostrannyh słow sowriemiennogo russkogo jazyka*, Moskwa, Adiełtant 2014.
- Krongauz M., *Russkij jazyk na grani nierwnogo srywa*, Moskwa, ACT: CORPUS, 2017.
- Leerssen J., *Imagologia: o zastosowaniu etniczności do nadawania światu sensu, „Porównania”*, 2017, nr 2(21), ss. 9-30. Tłum. Emilia Kledzik.
- Ławski J., Musijenko S., Zabielski Ł., *Inspiracje Choriewowskiej imagologii*, [w:] *Problemy imagologii*, red. J. Ławski, Ł. Zabielski, S. Musijenko, „Bibliotekarz Podlaski” 2017, nr 3 (XXXVI), s. 9-10.
- Łukow W., *Imagołogija: tiezaurusnyje rasszyrienija*, [w:] *Imagołogiczeskije aspekty russkoj i zarubieżnych litieratur: Mieżwuz. sb. naucz. tr.*, otw. ried. O. Ju. Polakow, 2012, Kirow, Raduga-Priess, s. 15-32.
- Łukow W., *Tiezaurusnyj podchod*, „Znaniye. Ponimaniye. Umieniye” 2018, nr 3, s. 247-252.

- Michalskaja N., *Obraz Rossii w angijskojchudożestwiennoj litieraturie IX-XIX ww.*, Moskwa, MPGU, 1995, s. 150.
- Michalskaja N., *Rossija i Anglija: problemy imagołogii*, Moskwa-Samara, Porto-print, 2012.
- Musijenko S., *Wiktora Aleksandrowicza Choriewa koncepcja imagołogii*, „Bibliotekarz Podlaski” 2017, nr 3, s. 11-43.
- Oszczepkow A., *Imagołogija*, „Znanije. Ponimanije. Umienije” 2010, nr 1, s. 251-253.
- Oszczepkow A., *Obraz Rossii wo francuzskich putiewych zapiskach XIX wieku*, Moskwa, Flinta, 2015.
- Oszczepkow A., *Obraz Rossii wo francuzskoj prozie XIX wieku, awtoriefierat disertacyi na coiskanie uczenoj stiepeni doktora fiłologiczeskich nauk*, 10.01.03, [Miesto zaszczyty: Mosk. pied. gos. un-t], Moskwa 2011.
- Polakow O., J. *Lejerssien o riepriezentacyi nacyonalnych obrazow w sistiemie kultury*, „Znanije. Ponimanije. Umienije” 2015, nr 3, s. 162-168.
- Polakow O., Polakowa O., *Imagołogija: tieorietiko-mietodołogiczeskije osnovy*, Kirov, OOO «Raduga-PRIESS» 2013.
- Polakow O., *Stanowlenije i razwitije katiegorialnogo apparataimagołogii*, „Wiestnik Wiatskogo gosudarstwiennogo uniwie” 2014, nr 9, s. 125-134.
- Polakowa O., *Istoki otieczestwiennoj imagołogii*, „Nauczno-mietodiczeskij elektronnyj żurnał «Koncept»” 2016, nr 7, s. 1-7.
- Rossija w litieraturie Zapada: Kołlektiwnaja monografija*, otw. ried. W.P. Trykow, Moskwa, MPGU, 2017.
- Trykow W., *Imagołogija i imagopoetika*, „Znanije. Ponimanije. Umienije” 2015, nr 3, s. 120-129.
- Ziemschow W., *Obraz Rossii „na pierielomie” wriemien (Tieorieticzeskij aspekt: riecepcyja i riepriezentacyja „drugoj” kultury)*, „Nowyje rossijskije humanitarnyje issledowanija” 2006, T. 1: *Litieraturowiedienije*, url: <http://www.nrgumis.ru/articles/81/>